כוחה של דוגמה

כה מורגלים אנו בסיפורו של אברהם, שאיננו עוצרים לחשוב על המפנה המתמיה שהוא מחולל בסיפורי התורה. אך אם איננו מבינים את המפנה הזה, איננו מבינים את עצם טיבה של הזהות היהודית.

עד כה התורה עסקה באנושות כולה. אדם וחוה, קין והבל, היו ארכיטיפים אנושיים. הצמד הראשון מייצג את המתחים בין בעל לרעיה, והשני את היריבות שבין אחים. שניהם סיפורים על אנשים יחידים, ושניהם נגמרים באסון. אדם וחוה מגורשים מגן עדן ומקוללים; קין רוצח את אחיו ונענש בנדודי נצח.

אחרי כן מגיע עוד צמד סיפורים, סיפור המבול וסיפור מגדל בבל, העוסקים הפעם לא ביחידים אלה בחברה שלמה. שניהם נסובים על המתח שבין חופש לבין סדר. המבול הוא עונש לְעולם שהחופש מחריב בו את הסדר: עולם של חמס והפקר, של איש הישר בעיניו יעשה. ואילו מגדל בבל מגלם עולם שבו הסדר מחסל את החופש: אימפריה כופה את שפתה האחת על העמים הכבושים.

כל ארבעת הסיפורים הללו, ארבעת הסיפורים העיקריים בפרשות בראשית ונוח, עוסקים במצבו־של־האדם. המסר שלהם אוניברסלי ונצחי, כראוי לסֵפר המספר על אל אוניברסלי ונצחי. אלוהים, כפי שהוא מופיע באחד־עשר הפרקים הראשונים של ספר

לעילוי נשמת: פינחס בן יעקב אשר אייז, עזריאל בן אריה לייב שרטר

בראשית, פרקי פרשיות בראשית ונוח, הוא האל שברא את העולם, שברא את בני האדם בצלמו, שבירך את בני האדם הראשונים, ושכָּרַת, אחרי המבול, ברית עם האנושות כולה. בורא עולם הוא אלוהֵי עולם.

מדוע אם כן מוסט הסיפור כולו בפרק יב? ממנו ואילך, התורה כבר אינה מספרת על האנושות כמכלול, אלא על איש אחד ואישה אחת, אברהם ושרה, ועל צאצאיהם. אומנם בספר שמות כבר מונים צאצאים אלה עַם גדול ורב – ועדיין, זהו עַם אחד מתוך עמים רבים.

מה קורה כאן? האם אלוהים איבד עניין ברוב האנושות? ברור שלא. בסוף ספר בראשית אומר יוסף לאחָיו: "וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה, אֱ־לֹהִים חֲשָׁבָהּ לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֹׂה כַּיּוֹם הַזֶּה לְהַחֲיֹת עַם רָב" (בראשית נ, כ). אפשר שהביטוי "עם רב" מכוון רק למשפחות בני יעקב (וכך מבין אותו תרגום יונתן). אבל המובן הפשוט של המילים "עם רב" מתאים יותר למצרים. שכן בשלב זה בני ישראל עוד אינם מכונים "עם". רק בספר שמות זה יִקָּרֶה. יוסף אומר כי אלוהים שלח אותו לא רק כדי להציל את משפחתו הקרובה מרעב, אלא גם כדי להציל מרעב את מצרים.

זהו גם עניינו של ספר יונה. יונה נשלח לנינווה, העיר האשורית, לשכנע את תושביה לחזור בתשובה וכך להינצל מחורבן. מילות הסיום של הספר הן שאלתו הרטורית של ה' לנביא:

> אַתָּה חַסְתָּ עַל הַקִּיקָיוֹן אֲשֶׁר לֹא עָמַלְתָּ בּוֹ וְלֹא גִדַּלְתּוֹ, שֶׁבִּן לַיְלָה הָיָה וּבֶן לַיְלָה אָבָד – וַאֲנִי לֹא אָחוּס עַל נִינְוֵה הָעִיר הַגְּדוֹלָה, אֲשֶׁר יֶשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה רִבּוֹ אָדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יְמִינוֹ לִשְׂמֹאלוֹ וּבְהֵמָה רַבָּה? (יונה ד, יא; וראו מלבי"ם על אתר).

אכפת לקב"ה לא רק מישראל אלא גם מהאשורים, אף על פי שהם עתידים היו להיות אויביה של ישראל, ואף להחריב את ממלכת ישראל ולהגלות את תושביה.

מפורסמים גם דבריו של הנביא עמוס, כי ה' לא רק העלה את בני ישראל ממצרים, אלא גם העלה את הפלשתים מכַּפתור ואת הארמים מקיר (עמוס ט, ז). הנביא ישעיהו אף מתנבא על ימים שבהם המצרים יעבדו את ה', והוא יפדה אותם מעושקיהם כפי שהציל פעם את ישראל ממשעבדיהם המצרים (ישעיהו יט, כ-כא). בקיצור, לא נראה שה' איבד עניין בעמי העולם. הרי הוא זן את הכול ונותן לחם לכל בשר. הוא מעורב בהיסטוריה של כל העמים. הוא אלוהי כל בני האדם. מדוע אם כן מצִּרה התורה את חוג מבטה, ועוברת מסוגיות המצב־האנושי אל סיפורה של משפחה אחת?

הפילוסוף אבישי מרגלית מדבר בספרו 'האתיקה של הזיכרון' על שתי דרכי חשיבה: חשיבה של "כלומר" וחשיבה של "למשל". הראשונה עוסקת בעקרונות כלליים. אם היא דנה, לדוגמה, במנהיגות, היא מדברת על תכונותיו הרצויות של מנהיג: על חשיבה לטווח ארוך, על מוטיבציה, על הגדרת מטרות וכן הלאה. דבר אחר לגמרי הוא לספר את סיפורם של מנהיגים ממשיים, אלה שהצליחו, מנהיגי מופת. החיים שלהם, הקריירות שלהם, הדוגמה שנתנו - כל אלה ממחישים בדרך ה"למשל" את פעולתם של העקרונות הכלליים בעולם הממשי.

עקרונות הם דבר חשוב. הם מציבים את הפרמטרים. הם מגדירים את הנושא. אבל באֵין דוגמאות חיות, העקרונות נותרים תדיר עמומים מכדי שיספקו הנחיה והשראה. נסו להסביר את העקרונות הכלליים של האימפרסיוניזם לאדם שאינו יודע דבר

על אומנות בלי להראות לו שום ציור אימפרסיוניסטי. אדם זה יבין אולי את המילים שבפיכם, אבל מילים אלו לא יאמרו לו דבר כל עוד לא הראיתם לו דוגמה.

ואת זאת, כך נראה, עושה התורה כשהיא מחדדת את מוקד התעניינותה ועוברת מכלל האנושות אל האיש אברהם. סיפורה של האנושות מאדם עד נוח מלמד אותנו שבני האדם, על פי טבעם, לא חיים כפי שאלוהים מייחל שיחיו. הם אוכלים פרי אסור והורגים איש את אחיו. על כן, אחרי המבול, ה׳ הבּוֹרֵא נעשה גם מוֹרֶה. הוא מנחה את בני האדם, ועושה זאת בשתי דרכים: ב"כלומר" וב"למשל". הוא מעמיד חוקים כלליים - בריתו עם נוח - ואז בוחר דוגמה, אברהם ומשפחתו. הם יהיו מעתה דמויות למופת, דוגמאות מאלפות, לניהול חיים הקרובים לשכינת האל ונאמנים לו, וזאת לא למען עצמן בלבד אלא למען כל בני האדם.

מן הטעם הזה אומר ה׳ לאבות חמש פעמים בספר בראשית שכל העמים יתברכו בהם ובזרעם: "וְנִבְרְכוּ בְךָ כֹּל מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה" (יב, ב); "וְנִבְרְכוּ בוֹ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ" (באברהם. יח, יח); "וְהִתְבָּרֲכוּ בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ" (כב, יח); "וְהִתְבָּרֲכוּ בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ" (כו, ד); "וְנִבְרֲכוּ בְךָ כָּל מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה וּבְזַרְעֶךָ" (כח, יד).

ובעמים אכן האמינו בכך. מלכיצדק מלך שלם אומר על אברהם, "בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וּבָרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן אֲשֶׁר מִגֵּן צָרֶיךָ בְּיָדֶךָ" (יד, יט-כ). אבימלך מלך גרר ופיכֹל שר צבאו אומרים לאברהם, "אֱ־לֹהִים עִמְּךָ בְּכֹל אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה" (כא, כ). החיתים אומרים לו, "נְשִׂיא אֱ־לֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ" (כג, ו). אברהם מופר בקרב בני זמנו כאיש האלוהים, אף כי הם אינם חלק מבריתו המיוחדת של אלוהים איתו.

כך גם כלפי יוסף, שמבֵּין כל בני ברית אברהם בספר בראשית הוא היחיד שחייו בקרב הגויים מתוארים בפרוטרוט. יוסף מזכיר שוב ושוב את אלוהים באוזני הסובבים אותו. כאשר אשת פוטיפר מנסה לפתות אותו הוא תוהה באוזניה, "וְאֵיךְ אֶעֱשֶׂה הָרָעָה הַגְּדֹלָה הַזֹּאת וְחָטָאתִי לֵא־לֹהִים?" (לט, ט). לשר המשקים ולשר האופים, המבקשים פתרון לחלומותיהם, יוסף אומר, "הֲלוֹא לֵא־לֹהִים פִּתְרֹנִים" (מ, ח). כשהוא מובא אל פרעה לפתור את חלומותיו הוא אומר לו: "בִּלְעָדָי אֱ־לֹהִים יַעֲנֶה אֶת שְׁלוֹם פַּרְעֹה" (מא, טז). פרעה עצמו אומר על יוסף, "הֲנִמְצָא כָזֶה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱ־לֹהִים בּוֹ?" (מא, לח).

היהודים נקראים להיות יהודים לא למען היהודים בלבד. הם נקראים להיות דוגמה חיה ומאלפת לטיבם של חיים על פי רצון אלוהים, כדי שגם אחרים יכירו בו ויעבדו אותו, איש איש בדרכו, לאור העקרונות הכלליים של ברית נוח. שבע מצוות בני נוח הן ה"כלומר". תולדות עם ישראל הן ה"למשל".

היהודים אינם נקראים לגייר את העולם. יש דרכים אחרות לעבוד את האלוהים. מלכיצדק, בן זמנו של אברהם, מכונה בתורה "כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן" (בראשית יד, יח). הנביא מלאכי (א, יא) מתנבא בשם ה' "כִּי מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ וְעַד מְבוֹאוֹ גָּדוֹל שְׁמִי בַּגּוֹיִם, וּבְכָל מָקוֹם מֻקְטָר מֻגָּשׁ לִשְׁמִי וּמִנְחָה טְהוֹרָה כִּי גָדוֹל שְׁמִי בַּגּוֹיִם". הנביאים חוזים יום שבו "וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ" (צפניה יד, ט), בלי שכל גויי הארץ יאמצו את אמונת ישראל.

איננו נקראים לגייר את האנושות, אבל אנחנו נקראים לשמש לה השראה. להיות דוגמאות מופת לחיים צנועים אך איתנים לנוכח ה', כעובדיו, כעֵדיו, כשגרירו – וזאת לא למעננו אלא למען המין האנושי כולו.

לפעמים אני מרגיש שיש סכנה שנשכח זאת. בעיני יהודים רבים אנחנו רק קבוצה אתנית אחת מרבות, מדינת ישראל היא מדינת־לאום אחת מרבות, ואלוהים הוא מושג שאנחנו מדברים עליו, אם בכלל, רק בינינו לבין בני דתנו. לא מזמן שודר סרט תיעודי על קהילה יהודית אחת בבריטניה. עיתונאית לא־יהודייה שכתבה סקירה על המִשדר ציינה דבר שנראה לה מוזר: היהודים שם לא דיברו כלל על יחסיהם עם אלוהים; רק על יחסיהם עם יהודים אחרים. גם זו דרך לשכוח מי אנחנו ולמה.

להיות יהודי הוא להיות אחד משגריריו של אלוהים אל העולם, להיות ברכה לעולם, ופירוש הדבר הוא בהכרח מעורבות בחיי העולם והתנהגות המעוררת השראה אצל רואיה, כשם שאברהם ויוסף היו מקור השראה לבני זמנם. אל האתגר הזה מזומן אברהם בתחילת פרשת השבוע. גם אנחנו, היום, מזומנים אליו.

סביב שולחן שבת

- מדוע לדעתכם חשוב לעם ישראל להיות "שגרירים של אלוהים אל העולם"?
- מדוע לדעתכם חשוב לעמים אחרים להתקיים בזיקה לאלוהים?
- איזו עוד דמות מקראית ממלאת תפקיד חינוכי דומה לזה שממלא אברהם – בעם ישראל ובעמים גם יחד?